

TEORIAKULTUSEST

Lugenud möödunud aasta detsembrikuisest Keelest ja Kirjandusest Mirjam Hinrikuse arvustust minu raamatu „Tammsaare irratsionaalsuse poeetika” kohta,¹ liikus mu mõte iseenesest teemale, mis on mind (aga erinevate vestluste põhjal ka mitmeid teisi) häirinud juba mõnda aega. Väga üldistavalt võiks selle teema kokku võtta sõnaga „teoria-kultus”.

Doktoritööd kirjutama asudes tuli mul langetada üsna põhimõtteline otsus: kas jätkata umbes samas suunas, nagu olin teinud bakalaureuse- ja magistratöödega,² või valida teistsugune lähenemine. Olles ülikoolis üsna lähedalt ja korduvalt kokku puutunud teooriakeskse lähenemisviisiga, leidsin, et oma doktoritööd ma ei tahaks kirjutada ühegi teoreetiku raamistikus, sest see võib osutuda kitsendavaks ja uurimistööd liigselt suunavaks. Selgitan pisut, mis on minu jaoks kujunenud seesuguse „raamistikus” kirjutamise suurimateks miinusteks.

Alustada tuleks tegelikult küsimusest: mida kirjandusteadus uurib? Kirjandusteadus, mis liigitatakse humanitaar- ja sotsiaalteaduste alla, on viimastel aastatel (et mitte öelda aastakümnetel) liikunud aina enam sotsiaalteaduse poole. Pealkirjas esineva teooria all peangi silmas mitte kitsalt kirjandusteooriat, vaid laiemalt humanitaar- ja

sotsiaalteaduste valda liigituvaid teoreetikuid. 1990. aastatel, mil Hasso Krulli jt vahendatud poststrukturealistlikud jm teoreetikud/filosoofid esmakordselt eestikeelsena meie lugemislauale ilmusid, pakkus kirjandusteoste ülelugemine uute diskursside valguses kahtlemata põnevust. See avardas vaatevälja, pani uutmoodi mõtlema. Paraku on aga nii, et avastuslik saab olla avastuslik ainult korra. Edaspidi saab sellest kordamine. Ning mehaanilisest kordamisest ongi saanud minu meelest praeguse humanitaaria üks suuremaid nõrkusi.

Mis peaks olema teooria tugevus? See peaks olema intelligentsete, iseseisvalt mõtlevate isiksuste argumenteeritud tekst, mille üldistustasand on selline, et me võime sellele toetuda. Paraku, nagu igasugusele teadustekstile omane, ei esinda ükski teoreetik lõplikku tõde. Seetõttu tuleks teoreetilist baasi ülikoolides kasutada esiteks üliõpilaste maailmavaate ja teadmiste avardamiseks ning teiseks iseseisvalt mõtlemise harjutamiseks. Teooria peaks olema värv, mille kaudu õpitakse iseseisvalt ja ommoodi teoretiseerima. Teiste sõnadega: teooria võiks anda tiivad, mitte olla pomm jala küljes.

Kahjuks näib, et ülikoolides on mindud teist teed: teoreetik tuleb selgeks õppida ning edaspidi korrata tema mõtteid. Siis on „teaduslikkus” tagatud. See tähendab, et soodustatud ei ole mitte uute humanitaarsete mõtlejate, vaid „õigesti” mõtlejate pealekasv. Tulemusi on ühiskondlikul tasandilgi näha. Ülikoolidest tulevad humanitaar- ja sotsiaalharidusega lõpetajad, kes on treenitud kirjutama ja mõtlema rangelt (õigete) teoreetikute raamistikus ning kelle kirjatöödega – paraku – ei ole peale õppejõu suurt kellelgi midagi peale

¹ M. Hinrikus, Irratsionaalsuse määramise probleemidest. – Keel ja Kirjandus 2016, nr 12, lk 950–955.

² Nii bakalaureusetöö „Võim ja võimusuhed A. H. Tammsaare romaani „Tõde ja õigus” II osas” (2004) kui ka magistratöö „Võimu diskursus A. H. Tammsaare näidendites „Juu-dit” ja „Kuningal on külm”” (2006) lähtusid Michel Foucault’ (ja sedakaudu ka Friedrich Nietzsche) teooriatest.

hakata. See kõik soodustab humanitaarteaduste kapseldumist elevandiluuornikesse, kus omavahel võib võtta mõõtu, kes rohkem ja osavamalt teoreetikutele viitab. Aga see kipub aina rohkem jääma eralõbuks, kus kirjandusteadus ei osale öieti kultuuriprotsessides (ja mistõttu tema positsioon ühiskonnas ka aina nõrgeneb). Ta lihtsalt kordab pidevalt juba ammu öeldut. Oleks päris kentsakas eeldada, et reaalteadustes võiks olla „kõva sõna” see, kui teadlane tuleb välja sama tulemusega, mis aluseks võetud valemis või mudelis olemas on. Aga just nii kipub olema humanitaarteaduslike kitsalt teoreetilises raamistikust lähtuvate töödega. Kuivõrd teoreetik annab vastuse sellele, mida uuritakse, siis töö järelendus üldjuhul saab vaid kinnitada teoreetiku väiteid. Uut kvaliteeti ega teadmist uurimisobjekti kohta see üldjuhul ei anna.

Pigem tekib küsimus: mis üldse on uurimisobjekt? Nagu mainitud, kirjandusteadus on aina enam nihkunud sotsiaalteaduseks,³ kus uuritakse peaaegu kõike muud kui kirjanduslikku teksti ja autorit ennast. Kirjandusteooriat kui sellist ei eeldatagi olemas olevat, rääkimata kirjandusloolisest käsitlusviisist – suur humanitaarne traditsioon, mis on peaaegu hääbunud (ja „halvamaiguline”). Kui palju ülikoolide uutest lõpetajatest üldse eesti kirjanduslugu korralikult tunneb, kui suur on nende lugemus? Pidada kirjandusloo tundmist sekundaarseks teooria kõrval on sama absurdne kui väita, et arvestamine selle ajajärguga, millal autor teose kirjutas, on „positivistlik” ja vanamoodne.

Nii on juhtunud, et valdav osa uurimisen energiast kipub kuluma teoreetikute tundmaõppimisele ning kirjandusest saab hea taustmaterjal teooriates esitatud väidete tõesuseks. Sellel ei ole kirjanduse uurimisega väga palju pistmist. Loomulikult tuleb uurida kir-

jandust ka sotsiaalteaduslikest vaatenurkadest, aga see peaks olema vaid üks võimalusi, mitte peavool. Defineerida seda kui ainuõiget teaduslikkust on vähemasti eksitav.

Suurim probleem ongi vast selles, et kõnealuse „kirjandusteaduse” uurimisobjekt ei ole nii või teisiti kirjandus ning uurimuste eesmärk ei ole tõlgendada ega uurida kirjandust, vaid kehutada kindlaid mõtlemismalle. Nagu Märt Väljataga on iseloomustanud ingliskeelsete XX sajandi teise poole ja XXI sajandi kirjandusteoreetiliste käsiraamatute lähenemist: „Teooria ülesanne pole enam maailma tõlgendamine, vaid selle muutmine. Kirjanduse teoreetiline uurimine algas kirjanduslikkuse (kirjanduse esteetilise aspekti) keeleliste tingimuste otsinguga ning on päädinud lähenemisviisides, mille keskseteks mõisteteks on võim, sugu, rass ja klass.”⁴

Meenutada tasub ka Tiit Hennoste arvamust sama mõttevahetuse kontekstis: „Ma jätan kohe kõrvale *theory*, millel pole mu arvates suuremat pistmist kirjanduse ja tema teooriaga. See on mu arust ideoloogiline auk, kuhu seni kindlaksmääratud Marxi-keskse maailma lagunemine paiskas hulga inimesi, kes kaotasid isakuju hellad käed pea kohalt. // Tõsisem asi on mõistega *literary theory*. [---] Ja nende raamatute olulisim probleem on mujal. // Nimelt läbib neid üksainus, kanooniline uurimisparadigmade valik, mis välistab kõik selle, mida ei saa siduda XX sajandi modernismi ja sellest arenenud kirjanduskogemusega.”⁵

Mõnes mõttes on nendes kahes tsiitaaadis juba ammu kõik ära öeldud. Olgu lisaks meenutatud, et ofitsiaalne nõukogude kirjandusteadus, mis valitses Eestis pikki aastakümneid, oli ennekõike sotsiaalteaduslik. Selle eesmärgiks ei olnud niivõrd kirjandusliku teadmuse avardamine, kuivõrd eeskätt

³ Ka Marek Tamme koostatud koguteoses „Humanitaarteaduste metodoloogia. Uusi väljavaateid” (Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2011, lk 13–14) on humanitaar- ja sotsiaalteaduste eristamisest (valdavalt) teadlikult loobutud.

⁴ M. Väljataga, Impeerium, deemon ja poeetika. – Keel ja Kirjandus 2007, nr 9, lk 683.

⁵ T. Hennoste, Õhus on kõike. Eesti kirjandusteadus 2007. – Keel ja Kirjandus 2008, nr 4, lk 234.

teose ideoloogiline paikapanemine „õige” ja „kaasaegse” teooria valguses.

Minu hinnangul peaks teooria olema taust, kirjandusteos ja autor uurimise kese. Teooria ei tohiks kunagi hakata domineerima tegeliku uurimisobjekti üle. Ma saan aru, et see teeb asjad keerulisemaks, sest ei anna ühtset metodoloogilist lähenemisviisi, vaid sunnib seda iga uue autori ja teose puhul teatud määral uuesti leiutama. Aga autorid ja teosed ongi erinevad ja enamasti ei saa neid suruda kellegi valmis klopsitud kasti, et siis tulemust rahulolevalt silmitseda. Pigem tuleks kasutada õigust mõelda „kastist välja” – muidu järgneb sumbumine ja paigaltammumine, mis halvimal juhul viib küünilisemad inimesed küsimuseni: milleks meil humanitaariat üldse vaja on, sealt ei tule ju midagi?

Teaduses on kõige olulisem uue teadmise loomine ja väljatoomine. Tavaliselt ei sünni uus vana kordamisest. Küll

aga vanale toetudes. Ei saa üldjuhul leiutada midagi, võtmata arvesse juba eelkäijate poolt leiutatut. Uurimused, mis ajaloolist perspektiivi eiravad, saavad olla üksnes tehislik konstruktsioon, mille eesmärgiks ei ole uurida ega avastada, vaid kirjeldada ja kehtestada.

Pean kokkuvõttes tunnustama, et Mirjam Hinrikuse arvustus minu raamatu kohta osutus minu seisukohalt kasutuks. Meie arusaamine ja lähtekohad kirjanduse uurimisest on lihtsalt niivõrd erinevad. Iseenesest on hea, kui ühte ja sama autorit, näiteks Tammsaaret, uuritakse väga erinevatelt positsioonidelt. Tõsisema diskussiooni tekkimiseks on aga vajalik mingigi arvestatav ühispind. Autorina on mul loomulikult kahju, et arvustusest ei koorunud välja uurimust sisuliselt puudutavaid intriigeerivaid aspekte. Kuid soovin Mirjamile tema valitud teel kordaminekuid.

MAARJA VAINO